

הכמיהה לירושלים ויצירת הושענא רבה

הרב פרופ' גיפרי וולף
אוניברסיטת בר-אילן
מעלה: מרכז לציונות דתית

משנה, סוכה פ"ג מי"ב:

בראשונה היה לולב ניטל במקדש שבעה ובמדינה יום אחד משחרב בית המקדש התקין רבן יוחנן בן זכאי שיהא לולב ניטל במדינה שבעה זכר למקדש ושיהא יום הנף כולו אסור:

בבלי, ראש השנה דף ל ע"א:

גמרא. ומנלן דעבדינן זכר למקדש? דאמר קרא כי אעלה ארכה לך וממכותיך ארפאך נאם ה' כי נדחה קראו לך ציון היא דרש אין לה, מכלל דבעיא דרישה.

בבלי, סוכה דף מד ע"א:

ואלא קשיא הני תרתני; דתנא חדא: כל העם מוליכים את לולביהם להר הבית, ותניא אידך: לבית הכנסת. ומתריצין: כאן - בזמן שבית המקדש קיים, כאן - בזמן שאין בית המקדש קיים, - לא אידי ואידי - בזמן שבית המקדש קיים, ולא קשיא: כאן - במקדש, כאן - בגבולין. אמר ליה אביי לרבא: מאי שנא לולב דעבדינן ליה שבעה זכר למקדש, ומאי שנא ערבה דלא עבדינן לה שבעה זכר למקדש?

משנה, סוכה פ"ד מ"ה:

מצות ערבה כיצד מקום היה למטה מירושלם ונקרא מוצא יורדין לשם ומלקטין משם מרביות של ערבה ובאין זוקפין אותן בצדי המזבח וראשיהן כפופין על גבי המזבח תקעו והריעו ותקעו בכל יום מקיפין את המזבח פעם אחת ואומרים אנא ה' הושיעה נא אנא ה' הצליחה נא רבי יהודה אומר אני והו הושיעה נא ואותו היום מקיפין את המזבח שבעה פעמים בשעת פטירתן מה הן אומרים יופי לך מזבח יופי לך מזבח רבי אליעזר אומר ליה ולך מזבח ליה ולך מזבח:

תוספתא, סוכה (ליברמן) פ"ג ה"א:

לולב דוחה את השבת בתחלתו וערבה בסופו מעשה וכבשו עליה ביתסין אבנים גדולות מערב שבת הכירו בהן עמי הארץ ובאו וגררום והוציאו מתחת אבנים בשבת לפי שאין ביתסין מודין שחבוט ערבה דוחה את השבת ערבה הלכה למשה מסיני אבא שאול או' מן התורה שנ' וערבי נחל ערבה [ללולב וערבה] למזבח ר' ליעזר בן יעקב אומ' כך היו או' ליה ולך המזבח ליה ולך המזבח.

ירושלמי (ונציה), ראש השנה דף נט טור ג:

פעם אחת תקעו בראשונה והיו השונאים סבורין שמא עליהן הם הולכין ועמדו עליהן והרגום מיגו דאינון חמי לון קראיי שמע ומצליין וקוראין באוריתא ומצליי ותקעין אינון אמרין בנימוסון אינון עסיקין ואמר אף בהלל כן לית כל עמא תמן ואמר אף בתקיעה כן לית כל עמא תמן א"ר יונה כתיב ואותי יום ים ידרושון זז תקיעה וערבה.

ספר הרוקח הלכות סוכות סימן רכא

....ולמה ערבה בהושענא רבה לפי שהערבה גדילה על המים ואז נידונין על המים.

10. סופר מוסלמי בירוני מובא ע"י מ' גיל, 'היישוב היהודי', ספר ירושלים - התקופה המוסלמית הקדומה 1099-638, ע' י' פראוור, ירושלים 1987, עמ' 147:

היום האחרון לחג הסוכות, הוא היום השביעי בו והעשרים ואחד לחורש, נקרא עראפא (=ערבה), בו עמד השלו על ראשי בני ישראל במדבר ובו חג העצרת, מפני שבו יתכנסו היהודים בהאר הרא (בוודאי שיבוש, וברור שהכוונה להר הזיתים) שבירושלים בתורת עולים לרגל, והם מקיפים את הארון (=הארון) אשר בבתי כנסיותיהם, שהוא כמו המנבר (אצל המוסלמים).

זכריה פרק יד, א-ז:

הנה יום-בא לה' ויחלק שְׁלֵלָה בְּקִרְבָּהּ: וְאַסְפֹּתֶי אֶת-כָּל-הַגּוֹיִם | אֶל-יְרוּשָׁלַם לְמִלְחָמָהּ וְנִלְכְּדָה הָעִיר וְנִשְׁטוּ הַבָּתִּים וְהַנְּשִׁים תִּשְׁגַּלְנָה וְתִשְׁכַּבְנָה וְיֵצֵא חֲצֵי הָעִיר בַּגּוֹלָה וְיִתֵּר הָעָם לֹא יִכְרֹת מִן-הָעִיר: וְיֵצֵא ה' וְנִלְחַם בְּגוֹיִם הָהֵם כְּיוֹם הַלְחָמֹו בְּיוֹם קָרָב: וְעָמְדוּ רַגְלָיו בְּיָוִם-הַהוּא עַל-הַר הַזֵּיתִים אֲשֶׁר עַל-פְּנֵי יְרוּשָׁלַם מִקֶּדֶם וְנִבְקַע הַר הַזֵּיתִים מִחֲצִיֹו מִזְרָחָה וְיֵמָּה גֵיא גְדוֹלָה מֵאֵד וְיִמֵּשׁ חֲצֵי הָהָר עַפּוֹנָה וְחֲצִי-נִגְבָּה: וְנִסְתַּם גֵיא-הָרִי כִי-יִגִיעַ גֵי-הָרִים אֶל-אֶצְלוֹ וְנִסְתַּם כְּאֲשֶׁר נִסְתַּם מִפְּנֵי הָרְעַשׁ בְּיַמֵּי עֲזַיָּה מֶלֶךְ-יְהוּדָה וְכֹא ה' אֱלֹהֵי כָל-קְדוֹשִׁים עִמָּךְ: וְהָיָה בְיוֹם הַהוּא לֹא-יְהִי אֹר: יִקְרָוּ יִקְפֹּאוּ וְקִפְאוֹן: וְהָיָה יוֹם-אֶחָד הוּא יִבְדַּע לֵה' לֹא-יוֹם וְלֹא-לַיְלָה וְהָיָה לַעֲת-עָרֵב יְהִי-אֹר: וְהָיָה בְיוֹם הַהוּא יֵצֵאוּ מֵיַם-סִיִּם מִיְרוּשָׁלַם חֲצִיִם אֶל-הַיַּם הַקָּדְמוֹנִי וְחֲצִיִם אֶל-הַיַּם הָאֲחֵרוֹן בְּקִיץ וּבְחֶרֶף יְהִי: וְהָיָה ה' לְמֶלֶךְ עַל-כָּל-הָאָרֶץ בְּיוֹם הַהוּא יְהִי ה' אֶחָד וְשִׁמוֹ אֶחָד:

פיוט אומץ ישער (להו"ר, רבי אלעזר ברבי קליר 600 לערך):

אומץ ישעד בא. קול דודי הנה זה בא. מבשר ואומר: קול בא ברבבות פתים. לעמוד על הר הזיתים. מבשר ואומר: קול גשתו בשופר לתקע. תחתיו הר יבקע. מבשר ואומר: קול דפק והציץ וזרח. ומש חצי הקר ממזרח. מבשר ואומר: קול הקים מלול נואמו. ובא הוא וכל קדושי עמו. מבשר ואומר: קול ולכל באי עולם. בת קול

שמע בעולם. מבשר ואומר: קול זרע עמוסי רחמו. נולדו פילד ממעי אמו. מבשר ואומר: קול חלה וילדה מי זאת. מי שמע פזאת. מבשר ואומר: קול טהור פעל כל אלה. ומי ראה פאלה. מבשר ואומר: קול לשע וזמן הוחד. היוחל ארץ ביום אחד. מבשר ואומר: קול כביר רום ותחת. אם יולד גוי פעם אחת. מבשר ואומר: קול לעת יגאל עמו נאור. והיה לעת ערב יהיה אור. מבשר ואומר: קול מושיעים יעלו להר ציון. כי חלה גם לדה ציון. מבשר ואומר: קול נשמע בכל גבולד. הרחיבי מקום אהלד. מבשר ואומר: קול שימי עד דמשק משפנותיד. קבלי בניד ובנותיד. מבשר ואומר:

פאנל קדמי, בית הכנסת בדורא אירופוס (245 לערך):

מחזור ויטרי סימן שפא

וכל ימות החג מתפללין הושענות לאחר תפילה. זכר לניסוך המים. שהיה בא כל שבעה לרצות על המים.
אלא שאין מזכירין מוריד הגשם עד השמיני....

=====

וכל ימות החג (מכיפין) [מקיפין] את הבירה הוא הדוכן פעם אחת בלולב ואתרוג. ובשביעי שבע פעמים
ונותנין עליה ספר תורה. שכן כהנים מקיפין את המזבח בכל יום פעם אחת ואותו היום ז' פעמים ואומרי'
אני והוא הושיעה נא:

אורחות חיים חלק א סדר תפלות הפסח ושאר המועדות:

ובאין לבית הכנסת ואומרים פסוקי דזמרה כמו בחול ויש מקומות בצרפת ובפרובינצ'א ובאלמנייה
שאומרים אותן כמו ב"ט ואומרים נשמת כל חי עד חי העולמים אמן קדיש ברכו יוצר של חול וי"א ביוצר
נקדישך ובכל מקומו' ישראל נהגו לומר קדושה רבה במוסף ואע"פי שלא נקר' שביעי שבתון מ"מ אותו
היום הוא תכלית החג ותכלית ההקפה וכן ביום נשלמה חתימת ג' ספרים הפתוחים בר"ה לפני הקדוש
ברוך הוא ונחתמי' בי"ה ובחושענא רבה תכלית כפרה ונמחלו העונות והזדונים וכל חייבי מיתות שוגגין
המה גולין מהבתים לסוכות שהם דירת עראי ועל זה נתכפר לנו הגלות.

ספר המנהגים (טירנא) הגהות המנהגים חג הסוכות

למה נקרא שמו הושענא רבה - אמר הקדוש ברוך הוא לאברהם: אני יחיד ואתה יחיד אתן לבניך יום
המיוחד לכפר בו עונותיהם וזהו הושענא רבה...א"ל הקדוש ברוך הוא לאברהם: אם אין כפרה לבניך
בר"ה יהיה ביו"כ, ואם לאו יהיה בהושענא רבה, וזהו אחדותו של שמי וזהו הושענא רבה.

17. ספר הרוקח הלכות ברכות הקדמה:

ור' חזקיה מפרש שלפיכך אומר פסוק זה כשמחזירים ספר תורה למקומה לפי כשמשתחיים אומ' רוממו
ה' אלקינו והשתחוו וגם בברכת התורה משתחיים לכבוד התורה כשמחזירי' אותה אומר יהללו להודיעך
שלא בשביל אלהות שבתורה הוא משתחוה אלא להקב"ה הוא משתחוה ששכינתו שורה עליה...

ממנהגי יהדות בבל

10. בליל הושענא רבא ערים כל הלילה וקוראים את הלימוד המיועד ללילה זה כמובא בספר "קריאי מועד" שנדפס בבגדאד, בירושלים ובמקומות אחרים. באמצע קריאת התהילים אומרים את התפילות לכבוד שבעת האושפיזין, מלוות בפיוטים מיוחדים ובמנגינות מיוחדות. בין המשקאות המיוחדים ללילה זה ולליל חג השבועות יש להזכיר את משקה ה"מגלי" העשוי מסוכר, "זנגביל" ו"הל" רתוחים במים. החריפות שבמשקה זה מונעת שינה. בגלל חריפותו אין נוהגים להביאו ב"חתימה" של ראש-השנה (ראה סעיף ט סי' 7).

ממנהגי יהדות מרוקו

4. הושענא-רבא, ליל גמר החתימה, נחשב לכיפור-קטן. ערים כל הלילה ואומרים כל התהילים, בשבע הפסקות, כפי שמובא בספר "קריאי מועד". בכל הפסקה אומרים "שמע ישראל", "ה' הוא ה-אלהים", "ה' מלך" וקטעים אחדים מהסליחות; מיד לאחר סיום אמירת תהילים מתפללים תפילת שחרית, בהשכמה, כדי שלא תהא שהות להירדם. בתפילה זו מוסיפים "נשמת כל חי". התפילה להושענא-רבא נמשכת שעות אחדות בגלל ריבוי ההושענות. בשוב האב הביתה מהתפילה, הוא חובט בערבה שבידו על גב אשתו וילדיו ושאר בני הבית.